

Л. І. Мочкіна,
методист відділу гуманітарних дисциплін ВШПО;
П. П. Базелюк,
старший учитель Комунального закладу «Луцький навчально-виховний комплекс
загальноосвітня школа І–ІІ ступенів № 10 – ліцей» Луцької міської ради»

Культурне життя УСРР (УРСР) *

Конспект уроку, 10 клас

Характеризуються особливості розвитку української культури у 30-ті роки ХХ століття. Урок, проведений у формі дослідження, сприятиме розвитку критичного мислення, вихованню рис патріота і громадянина.

Ключові слова: «Розстріляне відродження», політика українізації, «культурна революція», терор, репресії.

Mochkina L. I., Bazeliuk P. P. Cultural Life of the Ukrainian SSR (USSR).

The development of Ukrainian culture in the 1930s are described. A lesson in the form of a research will contribute to the development of critical thinking and the training of the patriot and citizen.

Key words: „Shot Revival”, politics of Ukrainization, „cultural revolution”, terror, repressions.

Мета: Охарактеризувати розвиток культури у 30-ті роки, які увійшли в історію як роки «Розстріляного відродження». Показати, що одночасно зі створенням умов для прискореного розвитку культури, сталінщина безпідставно звинуватила і знищила сотні видатних діячів культури, що різко послабило інтелектуальний потенціал нації і завдало нищівного удару українській культурі; виховувати патріотизм учнів на кращих зразках української культури; продовжувати роботу над розвитком історичного мислення, критичного осмислення минулого.

Обладнання: підручник з історії України, фрагмент телепередачі про «Розстріляне відродження», документальний фільм «Розстріляне відродження», відео «Юрій Кондратюк», плакати 30-х років на тему освіти, таблиця «Визначні науковці», добірка слайдів портретів діячів культури тієї доби.

Основні поняття і терміни: «Розстріляне відродження», терор, репресії, політика українізації, «культурна революція», тоталітарний режим.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Форма проведення: урок-дослідження.

Хід уроку

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

Учитель: Сьогодні ми поведемо мову про одну з найбільш трагічних сторінок у житті нашого народу. В 30-ті роки тоталітарна сталінська система жорстко перекреслила вагомні надбання у сфері національної культури, досягнуті в 20-ті роки. Саме у 20-ті українська інтелігенція вперше за останні 300 літ зробила героїчну спробу гідно представити перед світом свої досягнення у галузі літератури, живопису, музики, театру. Ми мали шанс стати одною з найшанованіших націй світу, якби не обставини, які дали підстави назвати 30-ті роки «Розстріляним відродженням».

III. Вивчення нового матеріалу

Учитель: Тема сьогоднішнього уроку спонукає до творчості кожного із вас. Це допоможе відчути себе гідними спадкоємцями своїх славних попередників, які засвідчили перед усім цивілізованим світом, що вони вміють мислити високими гуманістичними категоріями.

Зараз ви матимете можливість продемонструвати своє бачення культури 30-х років. До сьогоднішнього уроку готувалися творчі групи, і я хочу запитати дослідників: якими були ваші перші враження, коли ви познайомилися з цією сторінкою життя нашого народу?

Перший учень: Насамперед мене зворушило, що життя може бути абсолютно несправедливим. Нас

* Презентація, аудіо-, відеоматеріали – в електронному доповненні до журналу на сайті ВШПО.

вчать думати, що добро завжди перемагає зло. В цьому випадку сталося навпаки. Груба примітивна сила фізично знищила еліту нації, виморила голодом народ, – і залишилася непокараною.

Другий учень: Цей історичний період позбавив націю справжніх провідників, справжніх інтелігентів. Тому що справжній інтелігент – це той, хто постійно тримає зв'язок з Богом і правильно відповідає на всі питання, які ставить реальне життя. Відбулася підміна інтелігенції на освічених і слухняних рабів.

Третій учень: Ця тема актуальна. Наш народ і досі не позбавився комплексу меншовартості й рабської покори. І тому нам потрібно уважно вивчити події того історичного періоду, який замінив справжні гуманістичні цінності диктаторською ідеологією, наслідки якої пожинаємо і досі.

Учитель: Отже, ви переконалися, що ми розглядатимемо дуже цікаву, змістовну і життєво повчальну тему. Щоб досконало вивчити матеріал, пропонуємо працювати за таким планом.

План уроку

1. Причини «Розстріляного відродження».
2. Репресії щодо діячів української культури і мистецтва.
3. Освіта і наука. Видатні вчені.
4. «Розстріляне відродження» – суто національне явище чи загальна риса тоталітарної доби?

Учитель: Головним завданням у розвитку культури 30-х років проголошувалося створення нової людини. І нова культура, і маси «нових людей» були необхідні для зміцнення комуністичної влади. З падінням її на початку 90-х рр. дискусійним залишається питання: чи вдалося створити людину радянську? Деякі дослідники це заперечують, інші підтверджують. Тому проблемним питанням нашого уроку є спроба кожного присутнього в класі дати власну аргументовану відповідь на це питання. Отже, чи вдалося комуністичним ідеологам створити людину радянську?

Учитель: А зараз ми дізнаємось, яку інформацію зібрали наші дослідники про «Розстріляне відродження».

Ви, шановні старшокласники, старайтеся бути уважними до повідомлень наших дослідників протягом уроку, занотуйте собі в зошитах, щоб бути готовими до обговорення:

- проблемних питань;
- пояснення історичних термінів;
- важливих подій;
- наслідків у розвитку культури.

Тож запрошуємо дослідників до слова.

Перший дослідник: «Розстріляне відродження» – духовно-культурне та літературно-мистецьке покоління 20-х – 30-х рр. в Україні, яке дало високохудожні твори літератури, живопису, музики, театру і яке було знищене тоталітарним сталінським режимом.

Термін «Розстріляне відродження» належить Єжи Гедройцу, а не Юрію Лавріненку, про що не раз згадується в історичних дослідженнях і в наших підручниках. Уперше це формулювання з'явилося у листі Гедройца до Лавріненка від 13 серпня 1958 року – як пропозиція назви антології української літератури 1917–1933 років, що її на замовлення Гедройца підготував Лавріненко: «Щодо назви. Чи не було би, може, добре дати як загальну назву: „Розстріляне відродження. Антологія 1917–1933 etc.” Назва тоді звучала би ефектно. З другого боку, скромна назва „Антологія” може тільки полегшити проникнення за залізну завісу. Що Ви думаєте?». Антологія «Розстріляне відродження» з'явилася з ініціативи й коштом Єжи Гедройца у Бібліотеці паризької «Культури» 1959 року й донині залишається найважливішим джерелом з історії української літератури того періоду.

Антологія представляє найкращі взірці української поезії, прози й есеїстики 1920–30-х рр. За це десятиліття (1921–1931) українська культура спромоглася компенсувати трьохсотрічне відставання й навіть переважити на терені Вітчизни вплив інших культур, російської зокрема. На 1 жовтня 1925 року в Україні нараховувалося 5000 письменників.

Другий дослідник: Початком масового нищення української інтелігенції вважається 12–13 травня 1933 року, коли сталися арешт Михайла Ялового і самогубство Миколи Хвильового.

Кульмінацією дій радянського репресивного режиму стало 3 листопада 1937 року. Тоді «на честь 20-ї річниці Великого Жовтня» у Соловецькому таборі особливого призначення за вироком «трійки» були розстріляні Лесь Курбас, Микола Куліш, Матвій Яворський, Володимир Чеховський, Валер'ян Підмогильний, Павло Филипович, Валер'ян Поліщук, Григорій Епік, Мирослав Ірчан, Марко Вороний, Михайло Козоріс, Олекса Слісаренко, Михайло Яловий та інші. Загалом в один день за рішенням несудових органів було страчено понад 100 осіб представників української інтелігенції – цвіту нації.

Причиною знищення представників української культури було те, що вони висвітлювали в своїх творах справжнє життя того часу, а не те, чого хотіла влада.

Учитель: Мушу зазначити, що лише українська влада проігнорувала 75-річчя з дня цієї події, але творча еліта не обминула його своєю увагою. Саме 3 листопада 2012 року побачив світ документальний фільм Олександра Фролова і Віктора Шкіря «Червоний ренесанс», уривок з якого ми пропонуємо вашій увазі.

Третій дослідник: Не менш, ніж 3 листопада, важливим в історії України є грудень 1930 року. Це день трагедії українських кобзарів та лірників, які співали про жахливу долю народу, насилля і жорстокість. Вони продовжували нагадувати своїм землякам про втрачену волю, про героїзм і романтику минулих козацьких часів. Прославляти більшовицькі

порядки в Україні вони не хотіли. В грудні 1934 року, скориставшись приводом проведення з'їзду народних співців Радянської України, під Харковом були розстріляні майже 300 українських кобзарів. У 1937 році за сфабрикованими обвинуваченнями розстріляли композитора Богословського та багатьох інших діячів музичного мистецтва. У 1933 році звинуватили в націоналізмі Леся Курбаса – реформатора українського театрального мистецтва – і відправили до таборів, де він загинув.

Учитель: Ознайомившись із цією інформацією, можна визначити причини «Розстріляного відродження». Які вони, на вашу думку?

Учень:

1. Згорання політики українізації.
2. Проведення «культурної революції», яка передбачала утвердження більшовицького світогляду.
3. Виховання нового покоління інтелігенції та громадян.

Учитель: Характерною рисою цього періоду стали репресії щодо діячів української культури. Якою інформацією готові поділитися наші дослідники?

Перший дослідник: Політика Кремля диктувала, що працівники культури є «інженерами людських душ» і мають зректись національних інтересів власного народу. Соціалістичний реалізм у практиці 30-х років зводився до художнього коментування сталінських теоретичних положень, прославлення радянської дійсності. До тих, хто не міг чи не бажав пристосуватися, було вжито репресії. І навесні 1933 року, в розпал голодомору, розпочалася хвиля переслідувань українських письменників.

Незгодні зі свавіллям партії та Сталіна митці зазнали жорстоких репресій. За списком, опублікованим у довіднику «З порога смерті», встановлено:

130 – письменників розстріляно;

11 – вчинили самогубство, не витримавши знущань;

119 – заслано в табори;

33 – репресовано;

188 – повернулися з ув'язнення зі знищеним здоров'ям.

Разом 481 жертва, хоча немає достовірності за повноту списку.

Загибель поетів Д. Фальківського, М. Зерова, М. Семенка, драматурга М. Куліша, заслано на Соловки та розстріляного в 1937 р., режисера студії «Березіль» Леся Курбаса, художника, засновника школи українського монументального мистецтва М. Бойчука стала трагедією України. Радянська влада ліквідувала всі літературні спілки, створені в 20-х рр., – «ВАПЛІТЕ», «МАРС», «Нову генерацію», мистецьку організацію АРМУ тощо. Створена сталінським режимом в 1934 р. Спілка письменників Радянської України випускала у світ лише твори, що прославили більшовицьку партію, Сталіна та його діяння. В 1933 р. П. Тичина пише вірш «Партія веде». Так що

М. Рильського, В. Сосюру, М. Бажана, А. Малишка, А. Головка в той час можна назвати не інженерами, а «міліонерами людських душ», як висловився в 1934 р. Г. Косинка.

Учитель пропонує переглянути документальний фільм про Євгена Плужника.

Учитель (після фільму): Атмосфера того часу показує психологічні особливості громадян України. А які особливості помітили ви?

Відповіді учнів.

Учитель: Схожі процеси відбувалися в мистецтві.

Другий дослідник

Мистецтво

Цей період позначився швидкими змінами творчої тематики в мистецтві. На двадцять років припало короткочасне, але водночас яскраве відродження українського мистецтва.

У музичній творчості почали домінувати масові пісні та хорові жанри, які прославили лінію партії, посилювали агітаційно-пропагандистський стиль. Композитори того часу спиралися у своїй творчості на основу, закладену М. Лисенком. Значний внесок у розвиток музичної культури зробили у ті роки композитори Л. Ревуцький, Б. Лятошинський, В. Вериківський, К. Данкевич. Велике значення для розвитку музичного мистецтва мало відкриття у 30-х роках консерваторій у Києві, Харкові, Одесі.

Віддзеркаленням гострих проблем українського суспільства став театр. Його розвиток був пов'язаний із творчістю визначного драматурга М. Куліша. Найбільшу славу йому принесла «Патетична соната», де розкривалася боротьба більшовицького, білогвардійського та українського національного рухів періоду громадянської війни. Офіційна влада критично поставилась до творчості талановитого драматурга, оскільки в його п'єсах гостро порушувалися соціальні проблеми. У 1934 р. М. Куліш був заарештований і відправлений на заслання, де згодом помер.

З інших позицій намагався висвітлювати життя на театральній сцені І. Микитенко. Він писав п'єси за ідеологічним замовленням правлячого режиму. Його п'єса «Соло на флейті» була з цього погляду найкращою, але автор намагався покритикувати «бюрократичні перекозювання». П'єсу було заборонено, а її автора, незважаючи на попередні заслуги, розстріляно.

Правлячий режим демонстрував жорстокість до національних форм у мистецтві. Це яскраво проявилось на прикладі Леся Курбаса. Українська громадськість пишалася ним як актором-новатором, режисером і талановитим організатором театального колективу «Березіль». У 1933 р. його було звинувачено у націоналізмі, заарештовано і відправлено на заслання, де він і загинув.

Частиною історії світового живопису стала творчість М. Бойчука. Значною подією було спорудження в 1935 р. пам'ятника Т. Шевченку в Харкові (скульптор

М. Манізер). Широкої популярності в Україні й за її межами набула хорова капела «ДУМКА», якою до 1938 р. керував Н. Городовенко. Сталінізм згубно відбився на творчості багатьох із цих митців.

Великої популярності набуло кіномистецтво. Зіркою першої величини у цій галузі 30-х років був відомий кінорежисер зі світовим ім'ям О. Довженко. *(Вчитель пропонує переглянути документальний фільм про особливості його роботи і ставлення до неї критиків з СРСР та шанувальників з провідних країн світу).*

Учитель (після демонстрації фільму): Розглядаючи розвиток культури 30-х років, прослідковуються і позитивні тенденції. Найбільше вони стосуються питань розвитку освіти і науки. Тому нашим дослідникам довелося наполегливо попрацювати, щоб побачити як позитивні, так і негативні сторони в цих сферах.

Третій дослідник (говорить на фоні плакатів того часу): **Розвиток шкільної освіти.** Створюючи для підростаючого покоління умови оволодіння грамотою, держава ставила за мету підготувати його до кваліфікованої праці. Одночасно втілювалася політика ліквідації неписьменності, невід'ємною складовою якої була агітаційна пропаганда, яка здійснювалася за допомогою плакатів. Їх ви можете побачити на екрані.

25 липня 1930 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про загальне обов'язкове навчання». Цією постановою було започатковане обов'язкове чотирикласне навчання. У 1932/33 навчальному році в Україні працювало майже 22 тис. шкіл, у яких налічувалося 4,5 млн учнів. У сільській місцевості шкільна мережа розширювалася повільніше, ніж у місті. В травні 1934 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про структуру початкової середньої школи», яка запроваджувала структуру школи трьох типів: початкову, неповну середню та середню. Припинення українізації супроводжувалося скороченням кількості українських шкіл; наприкінці 30-х років стало обов'язковим вивчення російської мови, змінювалися українська абетка і граматики в напрямі наближення їх до російської.

Політичний вплив на учнівську молодь партія й держава справляли різними способами, найголовнішими з яких були ідеологізація навчальних програм, а також робота в школі комсомолу й піонерських організацій. IX з'їзд комсомолу України в квітні 1936 р. ухвалив створити комсомольські організації в кожній середній школі, а загальношкільні піонерські організації існували вже з 1935 р. У школах України в 1940/41 навчальному році налічувалося близько 4 млн піонерів і понад 250 тис. комсомольців. Жодної самостійності ці організації не мали. Їхня діяльність була спрямована на встановлення ідеологічного контролю над школярами, підпорядкування диктату більшовицької

партії. Все це офіційна ідеологія зображала як формування «нової» людини.

Фільм.

Четвертий дослідник. Стан науки. Видатні вчені. Вищою науковою установою республіки була Всеукраїнська академія наук, яку з 1930 р. очолював О. Богомолець. У першій половині 30-х років відбулася її реорганізація. У 1933–1934 рр. ліквідовано відділи, секції, кафедри, комісії, і Академія перетворилася на асоціацію окремих науково-дослідних інститутів, підпорядкованих безпосередньо президії ВУАН. Подібні наукові установи існували й у системі наркоматів.

Наукові заклади, окремі вчені досягли значних успіхів. Відкритий у 1928 р. в Харкові Український фізико-технічний інститут (УФТІ) сконцентрував потужний потенціал. У 1931–1932 рр. у ньому працював І. Курчатова. В УФТІ Л. Ландау написав класичну роботу з кінетичної теорії плазми. У 1932 р. в цьому інституті група вчених уперше в Радянському Союзі здійснила штучне розщеплення атома літію. У 1932 р. за ініціативою Є. Патона на базі електрозварювальної лабораторії засновано Інститут електрозварювання ВУАН. Колектив інституту розробив ефективний спосіб автоматичного електрозварювання під флюсом, який уперше у світовій практиці був застосований на Магнітогорському металургійному комбінаті й Дніпробуді.

В Україні працювала група талановитих математиків – математична школа Д. Граве. В Інституті математики засновано наукової школи математичної фізики М. Крилова та М. Боголюбов створили новий напрям – нелінійну математику.

Важливе значення для розвитку галузей науки мали праці біохіміка О. Палладіна, патологоанатома О. Богомольця, фізіолога Д. Воронцова, медиків В. Філатова, М. Стражеска, О. Корчак-Чепурківського, генетиків і селекціонерів М. Холодного, А. Сапегіна і В. Юр'єва.

Як і інші категорії інтелігенції, вчені України, особливо ті, хто вів дослідницьку роботу ще з дореволюційних часів, зазнали жорстоких переслідувань. Крім заарештованих у зв'язку з процесом СВУ, внаслідок наклепу були репресовані й загинули академіки ВУАН геолог М. Світальський, генетик І. Агол, інші вчені. Переслідувань зазнав Л. Ландау, котрого врятувало лише заступництво видатного фізика П. Капіци. З 1934 р. почав переслідувати своїх противників у науці обраний академіком ВУАН авантюрист від науки Т. Лисенко. У 1930 р. заарештовано Ю. Кондратюка, але він і в заслання продовжував наукову роботу. В 1937 р. заарештували корифея української математики М. Кравчука. Жертвами сталінських репресій у 30-ті роки стали тисячі працівників наукових закладів і вузівських учених. Поступово старі кадри української

науки, за винятком поодиноких постатей, були знищені.

Важко доводилося суспільним наукам. Тут насаджувалася догматизм, творчу активність учених сковували вульгарно-соціологічні схеми, найменше відхилення від яких вважалося відступом від марксизму і жорстоко переслідувалося. У 1937 р. розстріляли М. Яворського. Як «немарксистські буржуазно-націоналістичні» були оцінені твори найвидатнішого українського історика М. Грушевського, що у 1924 р. повернувся з еміграції в Україну, аби своїми знаннями та досвідом сприяти становленню молодого української історичної науки. М. Грушевського обрали академіком ВУАН, а в 1929 р. – академіком АН СРСР. Та на початку 30-х років становище вченого стало нестерпним. У 1931 р. він був заарештований. Через деякий час звільненого М. Грушевського примусили переїхати до Москви. У 1934 р. М. Грушевський помер за загадкових обставин. Зазнали переслідувань і були репресовані філософи С. Семковський, П. Демчук, знавець давньоукраїнського письменства академік В. Перетц, літературознавець, член-кореспондент ВУАН Є. Шабліовський, сотні менш відомих суспільствознавців України.

На 20–30-ті роки припадає наукова творчість талановитого вченого, винахідника Ю. Кондратюка. Його розробки з теорії космічних польотів були вже в 20-ті роки використані спеціалістами радянського ракетобудування. На основі теоретичних пошуків Ю. Кондратюка здійснювалася підготовка польотів на Місяць у Сполучених Штатах. Ось як про його долю розповідає уривок з документального фільму.

Фільм про Юрія Кондратюка.

IV. Закріплення нових знань

Учитель: Розвиток культури в Україні у 30-ті роки мав складний і суперечливий характер. Більшовицька партія змінила акценти політики в галузі культури, надаючи перевагу не національному духовному відродженню, а проведенню «культурної революції». За задумом лідерів партії, така революція повинна була дати освіту і виховання, які б допомогли зробити ривок і в сфері виробництва, і в утвердженні радянської системи цінностей. Фактично культурна революція покликана була обслуговувати досягнення політичних цілей ВКП(б).

Як ви думаєте, «Розстріляне відродження» – це суто національне явище чи загальна риса тоталітарної доби?

Перший учень: Я думаю, що «Розстріляне відродження» – загальна риса тоталітаризму. Культура була засобом пропаганди, інструментом для

контролю за свідомістю людей. Прогресивні діячі культури стали жертвами терору, були морально та фізично знищені не лише в СРСР, а й в Німеччині, Італії.

Другий учень: Я думаю, що «Розстріляне відродження» – суто національне явище.

Учитель: Всі наші дослідники ґрунтовно вивчили історичний матеріал і зуміли його донести до нас, хоч і думки їхні різні. Саме в цьому і полягає демократизм, який заперечує саму сутність тоталітаризму.

А тепер питання до всіх присутніх у класі: що ви владаєте у зміст «людина радянська»? І друге питання: чи зуміли сталінські ідеологи досягнути своєї мети?».

Перший учень: Людина радянська – це слухняний і кваліфікований у своїй галузі виконавець. Особливих розуму і доброти там немає, але є покірність у виконанні наказів. Сталінські ідеологи з допомогою залякування добилися своєї мети – ще й досі більшість людей старшого віку – типові люди радянські.

Другий учень: Якщо більшість людей у суспільстві мають рабську психологію, то зрозуміло, що воно приречене стати колонією. Суспільство вільних людей має дбати про свою інтелігенцію, бо саме вона є носієм потрібних суспільству ідей. Не всіх інтелігентів розстріляли. А ті, що вижили в тридцяті, виховали шестидесятників, шестидесятники виховали тих, хто почав думати в дев'яності. Справжнього інтелігента може виховати лише справжній інтелігент.

Учитель: А зараз проведемо з вами асоційований диктант:

- З якими історичними термінами ви сьогодні познайомились?
- Спробуйте дати визначення цим термінам.
- Які події, роки для вас виявилися важливими?
- Що позитивного та негативного відбувалося у розвитку культури тих літ?
- Діячі яких галузей культури зазнавали найбільше репресій?

V. Підведення підсумків уроку. Оцінювання

Робота всіх дослідників оцінюється найвищим балом.

VI. Домашнє завдання

Підготувати міні-есе на тему «Розстріляне відродження – трагедія українського народу».

Закінчується урок переглядом слайдів, які допоможуть учням повторити інформацію про постаті й події «Розстріляного відродження».

Слайди на фоні музики.

Література

1. Гусев В. І., Камінцев Ю. О., Кульчицький С. В. Історія України: навч. посіб. / за ред. С. В. Кульчицького. Київ: Вища шк., 2003. 431 с.
2. Реєнт О. П., Коляда І. А. Україна між світовими війнами (1914–1939). Події. Люди. Документи: Нариси історії: навч. посіб. Київ, 2004. 544 с.
3. Турченко Ф. Г. Історія України 10 кл.: профільний рівень. Київ: Генеза, 2010. 304 с.